

Vasile PAVEL

Graiuri românești insulare de peste Marea Caspică și Ural

V.P. – prof. univ. dr. hab.,
Institutul de Filologie al
A.Ș.M., Chișinău. Autor a 25
de cărți (unele în colab.),
între care *Atlasul lingvistic
moldovenesc*, vol. II, partea a
doua, 1973; *Atlasul lingvistic
român pe regiuni. Basarabia,
Nordul Bucovinei, Transnistria*,
vol. I-II, 1993-1998, vol. III-IV,
2002-2003. Colaborează la
elaborarea *Atlasului lingvistic
romanic*, Roma, 1995-2009,
vol. I-III, a *Atlasului limbilor
Europei*, șapte fascicule,
1985-2007, a *Atlasului
dialectologic carpatic comun*,
în șapte volume, 1998-2003.
Autor a patru monografii.

La est de Bug și Nipru, în Caucaz, în Siberia, Asia Centrală și în Extremul Orient al Federației Ruse se găsesc numeroase sate în care mai dăinuiesc grupuri mari de români. În enclavile din acest spațiu de răsărit, comunitățile românești trec prin grele și dramatice încercări ale înstrăinării de limba maternă și de neam. Se rup firele memoriei între generații. Sunt uitate, în mare parte, locurile sfinte ale strămoșilor. De aceea, cunoașterea și cercetarea evoluției așezărilor și a graiului românesc din zonele îndepărtate este o responsabilitate a oamenilor de știință, o datorie a conștiinței românești.

În cursul secolului al XV-lea și al XVI-lea, grupuri de români se strecurară peste Nistru ca păstori și agricultori, ca ostași, pribegi politici și ca robi, mânați de turci și tătari. Mai târziu, în urma războiului ruso-turc din 1737-1739, când feldmareșalul Mûnich ocupă Moldova, mulți moldoveni „erau transportați în Rusia”. Cele mai numeroase grupuri întemeiau sate în regiunile de dincolo de Bug. Numărul lor sporea, în deceniile următoare, prin așezarea de coloniști, „veniți de bună voie” din Principate. Regiunea transbugiană, cu bărbați capabili de a purta arma (duși din Moldova între 1753 și 1765 de polcovnicul Vasile Lupu, zis Zverov), forma un fel de graniță militară con-

tra atacurilor turcești și tătărăști. Istoricul Ion Nistor susține că în 1783 numărul familiilor românești de la est de Bug „spori de la 2000 cu 10 000 suflete, formând 1500 de gospodării cu 15 biserici românești” [5, p. 98-99].

În opinia acad. V. F. Șișmariov, strămutările spontane de moldoveni, mai rar și de munteni și transilvăneni, în câmpiile semipustii de dincolo de Bug, până spre Nipru și coasta Mării Azov și Crimeea, datează de prin sec. al XVI-lea și al XVII-lea. În strânsă legătură cu acest subiect, V. F. Șișmariov vorbește pe larg de așezările militare și civile de „volohi” (adică români) la hotarul din sudul Rusiei, fondate, mai ales, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea [9, p. 12-90]. Satele Moldovanskoe, Trudovoi, Șabanovskoe, Moldovanovka, Gantiadi din Caucaz sunt fondate, prin anii 1850-1860, de către basarabenii veniți prin părțile locului la pământ [6, p. 85-90].

Graiurile românești din spațiul asiatic sunt reprezentate de satele fondate, în anii 1907-1914, de către românii originari din centrul și nordul Basarabiei. Cercetarea graiurilor românești din spațiul estic a fost inițiată acum șase decenii prin anchetele dialectale, la fața locului, de către dialectologii de la Academia de Științe a Moldovei. În perioada 1957-1965 s-a înregistrat un imens material în vederea elaborării Atlasului lingvistic român regional, pentru teritoriul de la est de Prut, editat în opt volume, în anii 1968-2003 [ALM/ALRR. Bas.] – „lucrare de primă mărime a lingvisticii din Republica Moldova și a lingvisticii românești în general” (prof. Ștefan Munteanu, Timișoara). Rețeaua de puncte cartografice a Atlasului și a Arhivei fonogramice este de 240 de localități, aproape în exclusivitate rurale, situate pe o întindere uriașă: din nordul Maramureșului istoric și până în Extremul Orient al Federației Ruse.

Informațiile ce urmează reprezintă, astfel, fapte dialectologice, demografice, sociolingvistice de teren, completate cu date de arhivă referitoare la satele românești și numărul de locuitori. În vara anului 1963, dialectologii chișinăuieni Victor Comarnițchi și Rubin Udler au realizat, pentru prima dată în istoria dialectologiei românești, anchete dialectale complete (în raport cu întrebările din Chestionarul ALM) în patru sate cu etnici români basarabeni: Novoserghievka, pct. cartografic 92 (Kazahstan), Moldovanovka, ulterior Leninskoe, pct. 146 (Kârgâzstan), Kutuzovka, pct. 75 (regiunea Omsk) și Kișiniovka, pct.

236 (Ținutul Primorie din Federația Rusă). În alte nouă sate din zonele respective au fost efectuate anchete parțiale. Între anii 1970-1976 graiurile moldovenești din enclavele situate în Kazahstan, Kârgâzstan și în regiunea Omsk au fost cercetate de V. M. Șvarțman, de la Institutul Pedagogic „Alecru Russo” din Bălți.

În satul Kișiniovka, de pe malul râului Súdzuha, Ținutul Primorie, la data anchetei (1963) s-au atestat 20 de familii de români, care conviețuiau cu alte 40 de familii de ruși, ucraineni, coreeni. Moldovanovka, Furmanovo, Vălcineț, Zâmbreni, Logăneștii Noi, Novo-Bessarabka, Timofeevka, Dunai sunt alte sate românești din același ținut.

În satul Leninskoe (înainte – Moldovanovka) din Kârgâzstan, la 1963, trăiau aproape 80 de familii de români, ceilalți conviețuitori fiind ruși, ucraineni, kirghizi ș.a.

În satul Novosergheevka din Kazahstan, la vremea aceleiași anchete, locuiau de asemenea circa 80 de familii de români, altele 70 fiind de kazahi, ruși, bulgari, ucraineni. Un alt sat românesc este Bessarabka.

Vorbitorii de grai moldovenesc din enclavele pomenite mai sus au declarat că sunt originari, cu unele excepții, din satele cu numele cunoscute de ei, situate în jurul or. Chișinău, mai rar – pe malul stâng al Nistrului.

În regiunea Omsk, Federația Rusă, sunt câteva sate românești, printre care cel mai cunoscut este Kutuzovka, pct. 75, fondat în 1909, cu 145 familii de etnici români, care își trag originea din satul Cerlena Mare, nordul Basarabiei (în prezent r-nul Noua Suliță, reg. Cernăuți), iar unii – din satele învecinate cu Cerlena Mare (Forostna, Mălinești, Dinăuți, Marșineț, Tărăsăuți, Vâncicăuți). În același an, la vreo 120 km de Kutuzovka, a fost întemeiat satul Larga. În ambele localități ulterior s-au stabilit cu traiul ruși, ucraineni, kazahi, nemți, tătari și mordvini [ALM I, p. 46, 48, 66, 74].

La data colectării informațiilor, unii subiecți în vârstă își mai aminteau destul de bine despre drumul parcurs până la destinație, despre cauzele emigrării în masă din Basarabia și despre noile condiții insuportabile de trai, la care populația românească a fost nevoită să se adapteze. Din cele relatate de ei putem trage anumite concluzii și despre situația gra-

ului moldovenesc vorbit în enclavele răsăritene, unde româna literară deveni necunoscută.

Prezentăm în transcriere fonetică simplificată următorul fragment dintr-un text dialectal, înregistrat pe 3 iunie 1963 în satul Kişiniovka, Ținutul Primorie:

„Iaca, măi oameni buni, șî vreau eu sî vă spun dumiiavoastri: Cum am vinit noi la Dal'nii Vostok.

Pi mini ma cheamî Ion Macaru a lui Fiodor. Noi ne-am pornit din Basarabi aișea ... ș-am vinit cu mașâna păr-îm Vladivostok. Da din Vladivostok am mârș pi marea cu parahodu ș-neam scuborât la mal. Ș-am vinit cu căruța păr-la loc, undi ni-o trebuit nouî, pim păduri drumu rău. Nu, ș-cân am vinit aișea, am șăzt prin colighi diodati, cî n-am avut undi, cî nu iara casî, nu iara nicî. Și cu cazmaua an luat ș-am spart pământ, an samanat. An trăit greu tari. Nu, ș-apu nu-am mai ucipit oleacî v-on an di dzâli păr-am mai prins la puteri. Ș-ap-an prins la cai, la boi, ș-ap-am arat cu sohaua, cu plug di lemn, ș-an samanat, ș-an facut pâni, șî ni hrănim. Eu în vremea așeia avem unsprâși ani, vot, și țân minti di-atunșea și păr-amu ... Moldoveni aișea nu-s tucma mult. Nu, sânt, la v-o sutî și v-o optzâși di oamini ... Din Basarabia noi când am vinit acolé, noi am vinit din sprîșina cî nu iara pământ acoló, al țâné boierul și noi n-avem undi samana nicî, ș-am vinit la pământ acolé” [TD II/I, p. 282-283].

Exodul țăranilor români spre răsărit, pe timpul reformei agrare înfăptuite de P. A. Stolâpin (1862-1911), este o dovadă în plus a „fericirii” aduse de țarismul rus în Basarabia (1812-1918). Pasajul evocat mai sus nu este doar un document de grai stingher, vorbit în mediu aloglot, dar și un document de valoare istorică, arhivistică.

Izolată de baștină, populația românească a avut șansa să folosească doar în familie graiul de acasă. În celelalte sfere, cum ar fi locul de muncă, era necesar să cunoască limba rusă.

În răstimpul celor șase-șapte decenii de trai în mediul alogen, sistemul fonetic al graiului a rămas, în fond, neschimbat. Același lucru se poate spune despre structura gramaticală și fondul lexical principal al graiului.

Procedând la analiza comparativă, de exemplu, a graiului din satele Kutuzovka, regiunea Omsk, și Cerlena Mare, regiunea Cernăuți, cer-

cetătorii au constatat că cele mai însemnate particularități fonetice ale graiului sunt comune pentru ambele localități. Unele tendințe de diferențiere, ce aparțin graiului din Kutuzovka, se referă la sincopa vocalei finale (*ursoáic*, în loc de *ursoaică* „coș de sobă”), la palatalizarea bilabialei *p* în faza *t'* (*t'ept* „piept”) și a bilabialei *b* în faza *d'* (*slad'it* „slăbit”); în graiul din Cerlena Mare sunt notate formele *kept*, *slaġit* – particularități ce se regăseau în paralel și în rostirea vorbitorilor din diaspora.

Cuvântul *ani* în graiul din Kutuzovka a fost înregistrat sub forma *ai* atât în vorbirea bătrânilor, cât și în cea a tinerilor. La Cerlena, sub influența limbii literare, tinerii folosesc numai forma *ani* [4].

În graiurile insulare cercetate conservatismul fonetic este, firește, mai pronunțat în raport cu aceleași trăsături ale graiului din metropolă (cf.: *păr în* „până în”, *piarî* „pere”, *miarî* „mere”).

Elemente arhaice în graiul emigranților constatăm și la nivel lexical (*târg* „oraș”, *bătălie* „război”, *mașină* „tren”, *acolé* „aici”). În context: *ș-am vinit cu mașâna păr-îm Vladivostok*; *țin minti păr-amu*; *noi când am vinit acolé, noi am venit din sprîșina cî nu iera pământ acoló* (v. *supra*).

Nimerind într-un mediu diferit de cel părăsit, compatrioții noștri au cunoscut multe realități noi (plante specifice noilor locuri de trai, animale, obiecte, fenomene ale naturii). Astfel, au pătruns în graiul lor cuvinte de origine rusă, kirghiză, kazahă, coreeană etc., precum sunt *ol'há* „arin”, *kedr* „cedru”, *pihtá* „brad alb”, *burunduc* „veverița siberiană”, kârg. *macsân* „cvas din crupe de porumb”, *fánză* „casa țărănească la chinezi, coreeni”, *can* „pat de pământ în fanză”, *sopcă* „deal, colină”, *buran* „viscol, furtună de zăpadă”, *sohá* „plug de lemn, rariță” [8, p. 66-67].

Au fost notate însă și o serie de creații lexicale: *fruntar* „fronton” [ALM II/I, h. 526, pct. 92], *țuguieș* „mâner la sertar” [*idem*, h. 548, pct. 236], *locar* „chernăr” [ALRR. Bas. I, h. 14, pct. 236], *apăsător* „mai de bătătorit pământul” [*idem*, h. 27, pct. 236], *apucătoare* „cârlig de prins rufe” [*idem*, h. 31, pct. 75, 236], *cărar* „paralel de tâmplărie” [*idem*, h. 89, pct. 236] ș.a.

Munții, pădurile, apele, văile, colinele și-au menținut, de regulă, denumirea veche chineză, kirghiză, kazahă sau rusă: *Súdzuhă*, *Vangóu*,

Bahará, Karasuk, Almadin, Tian-san, Amanhildî ș.a. Denumirile românești țin de microtoponimie: *Râpa lui Bagrin, Valea la Chidreauca, Pădurea lui Paladi, Fântâna lui Toadri a Catrini* etc. [8, p. 68].

Pentru graiurile românești din enclavele de peste Marea Caspică și Ural pericolul real îl reprezintă politica de deznaționalizare a statelor, în care comunitățile românești au fost nevoite să supraviețuiască decenii de-a rândul. Dialectologii chișinăuieni au depus un efort susținut, în anii '60 ai secolului trecut, pentru a înregistra probe de grai românesc în teritoriile îndepărtate, astăzi zone aproape date uitării.

Bibliografie

1. ALM I: *Atlasul lingvistic moldovenesc, vol. I. Articole introductive. Anexe*. Redactat de R. Udler și V. Comarnițchi cu participarea lui V. Melnic și V. Pavel, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1968.
2. ALM II/I: *Atlasul lingvistic moldovenesc, vol. II, partea I* de Victor Comarnițchi, Cartea Moldovenească, Chișinău, 1972.
3. ALRR. Bas. I: *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Basarabia, nordul Bucovinei, Transnistria*, vol. I de Vasile Pavel, Știința, Chișinău, 1993.
4. V. Comarnițchi, *Despre particularitățile fonetice mai însemnate ale graiurilor din satele Kutuzovka (regiunea Omsk) și Cerlenovca (regiunea Cernăuți)*, în „Limba și literatura moldovenească”, 1964, nr. 1, p. 64-66.
5. I. I. Nistor, *Românii transnistrieni*, în „Basarabia”, 1990, nr. 10-11.
6. V. Pavel, *Reconsiderări privind situația graiurilor românești din Caucaz*, în *Limba și literatura în spațiul etnocultural românesc și în diaspora*, Iași, 2003, p. 85-90.
7. TD II/I: *Texte dialectale, vol. II, partea I*, publicate sub redacția lui R. Udler de A. N. Dumbrăveanu și E. N. Constantinovici, Știința, Chișinău, 1971.
8. R. Udler, *Unele totaluri ale expediției dialectologice în Ținutul Primorsc și regiunea Omsk din RSFCR, RSS Kirghizia și RSS Kazahă*, în „Limba și literatura moldovenească”, 1964, nr. 1, p. 64-68.
9. В. Ф. Шишмарев, *Романские поселения на Юге России, Ленинград*, 1975.